

ԹՈՒՐԹԻԱ-ՎՐԱՍՏԱՆ-ԱԴՐԲԵՋԱՆ ԵՌԱԿՈՂՄ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՌԵՎՏՐԻ ԵՎ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ (1991-2016 ԹԹ.)

ԴԱՎԹՅԱՆ Է.Վ.

Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև 1990-ական թթ. երկրորդ կեսին էներգետիկայի, հետագայում՝ տրանսպորտի ոլորտում հաստատվեց եռակողմ համագործակցություն, ինչը հնարավորություն տվեց 2006-2007 թթ. ամբողջությամբ գործարկել տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային նշանակության այնպիսի նախագծեր, ինչպիսիք են Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղը և Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղը, նախաձեռնել Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու կառուցումը: Այս ամենի համապատկերում կարևորվում է Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև առևտրական հարաբերությունների և ուղղակի ներդրումների կատարման շարժընթացի, դրանց զարգացման խոչընդոտների, ինչպես նաև առևտրի ու փոխադարձ ներդրումների խթանման հարցում եռակողմ գործարար համաժողովների շրջանակում իրականացվող աշխատանքների ուսումնասիրությունը:

Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև փոխադարձ առևտրի և ներդրումների շարժընթացը: 1991-1994 թթ. Լեռնային Ղարաբաղում, Աբխազիայում և Հարավային Օսիայում տեղի ունեցած պատերազմների, Վրաստանում և Ադրբեջանում ներքաղաքական անկայուն դրության ավարտից հետո վերջիններս՝ որպես նորանկախ հանրապետություններ, քայլեր ձեռնարկեցին ինչպես միմյանց, այնպես էլ Թուրքիայի և առհասարակ այլ պետությունների հետ առևտրի աշխուժացման և ներդրումների ներգրավման ուղղությամբ: 1994 թ. փետրվարի 9-ին Ադրբեջանի և Թուրքիայի¹, 1996 թ. մարտի 8-ին Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև ստորագրվեցին ներդրումների խրախուսման և փոխադարձ պաշտպանության մասին համաձայնագրեր: Առևտրական կապերի ամրապնդման

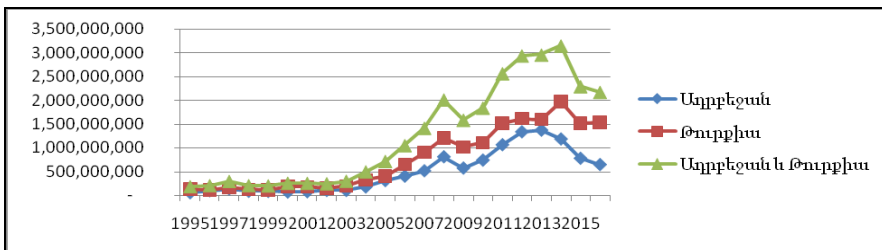
¹ *Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında Sazişin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı, Bakı şəhəri, 14 iyun 1994-cü il, № 820, <http://www.e-qanun.az/-framework/8910> (həyataatda 09.03.2017 թ.).*

տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունեն Ադրբեջանի և Վրաստանի միջև ազատ առևտրի համաձայնագրի (1996 թ. մարտի 8) և կրկնակի հարկումը բացառելու և հարկերից խուսափելը կանխելու մասին կոնվենցիայի ստորագրումը²:

Այդ ոլորտում իրավապայմանագրային դաշտի ամրապնդման ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկվեցին նաև հետագա տարիներին: 2004 թ. ապրիլի 13-ին Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև ստորագրվեց առևտրատնտեսական երկարաժամկետ համագործակցության համաձայնագիր³, իսկ 2007 թ. նոյեմբերի 21-ին Վրաստանը և Թուրքիան ստորագրեցին ազատ առևտրի և կրկնակի հարկումը բացառելու և հարկերից խուսափելը կանխելու մասին համաձայնագրեր⁴:

Գծապատկեր 1

Վրաստանի առևտրաշրջանառությունը Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ 1995-2016 թթ. (ԱՄՆ դոլար)⁵

² Shiriyev Z., Kakachia K. *Azerbaijan-Georgian Relations: The Foundations and Challenges of the Strategic Alliance* (SAM Review, Special Double Issue, Vol. 7-8, 2013, Baku, pp. 41, 63).

³ Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında uzunmüddətli iqtisadi və ticari əməkdaşlıq haqqında Sazişin təsdiq edilməsi barədə, Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 29 iyun 2004-cü il, № 708-IIQ, <http://www.e-qanun.az/framework/6208> (hասանելի է առ 09.03.2017 թ.).

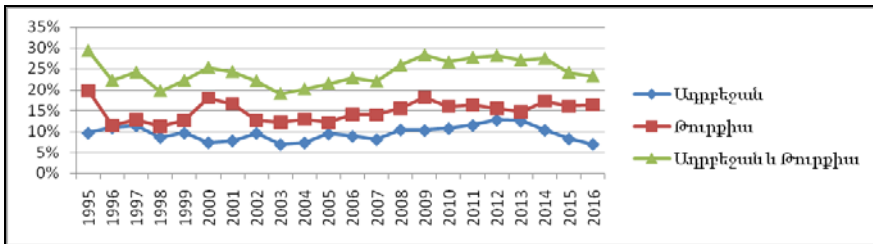
⁴ Shiriyev Z., Kakachia K., նշվ. աշխ., էջ 63; Շետանեմբա Նաթարտեղոսա և տուրքեթոս ռեսպուբլիկաս շորոս Շեմոսազլեբշե օրմադի ճաբեգզրոս տազիդան ազիլեբոս և ճադասաբադեբոս ճադալեբդեղոբոս ալզքեթոս Շեսաբե, Շեդգ-ենիլոյա 2007 թլոս 21 Նոեմբերս յ. տոբոլոսի.

⁵ Գծապատկերներ 1, 2, 3, 7 և 8-ում բերվող վիճակագրությունը ներկայացված է Վրաստանի վիճակագրության ազգային ծառայության տվյալների հիման վրա:

Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ Վրաստանի առևտուրը գրեթե միշտ աճի միտում է ունեցել և նկատելի անկում է ապրել միայն 2014-2016 թթ.՝ կրճատվելով շուրջ 1 միլիարդ ԱՄՆ դոլարի չափով (գծ. 1): Աճի ամենախոշոր տեմպերը գրանցվել են Միխեիլ Սաակաշվիլիի նախագահության տարիներին (2004-2013 թթ.), երբ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ Վրաստանի առևտուրը գրեթե տասնապատկվեց՝ մոտ 300 միլիոնից հասնելով գրեթե 3 միլիարդ ԱՄՆ դոլարի:

Գծապատկեր 2

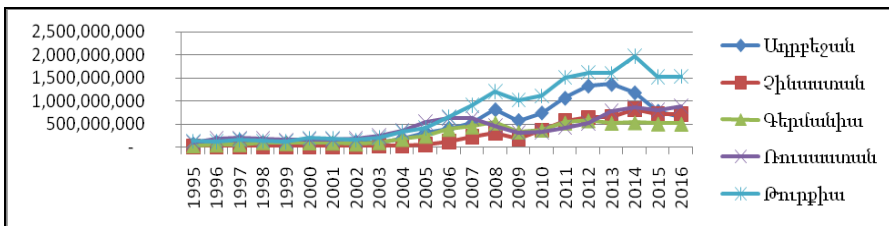
Ադրբեջանի և Թուրքիայի տեսակարար կշիռը Վրաստանի արտաքին առևտրաշրջանառությունում 1995-2016 թթ. (տոկոսային արտահայտությամբ)

Ուշագրավ է, որ թեպետ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ առևտուրը գրեթե մշտապես աճի միտում է դրսևորել, սակայն Վրաստանի արտաքին առևտրաշրջանառության համատեքստում այն զարգացման այլ շարժընթաց է ունեցել (գծ. 2): 1995-2016 թթ. Վրաստանի արտաքին առևտրում Թուրքիայի և Ադրբեջանի միացյալ տեսակարար կշիռը ամենամեծը եղել է 1995 թ. (29%), և այդ ցուցանիշին մոտ է եղել միայն 2009-2014 թթ.՝ 2015-2016 թթ. կրկին գրանցելով անկում:

Գծապատկեր 3

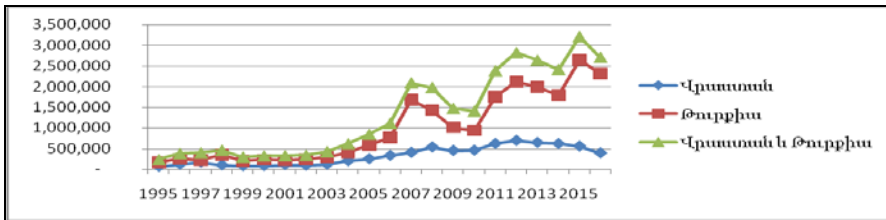
Վրաստանի առևտրաշրջանառությունը Թուրքիայի, Ադրբեջանի, Չինաստանի, Ռուսաստանի և Գերմանիայի հետ 1995-2016 թթ. (ԱՄՆ դոլար)

Թուրքիան և Ադրբեջանը 2008-2014 թթ. Վրաստանի՝ համապատասխանաբար առաջին և երկրորդ առևտրային գործընկերներն էին⁶, իսկ 2016 թ. Ռուսաստանը և Չինաստանը առևտրի ծավալներով գերազանցեցին Ադրբեջանին (գծ. 3):

Գծապատկեր 4

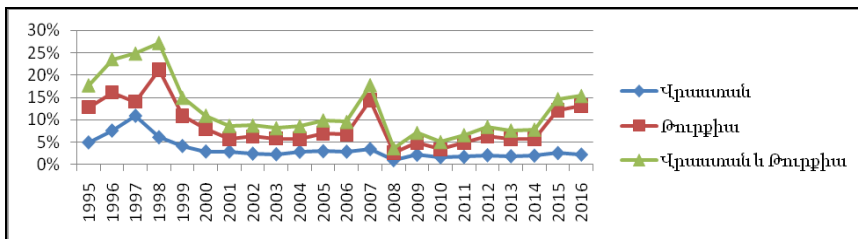
Ադրբեջանի առևտրաշրջանառությունը Վրաստանի և Թուրքիայի հետ 1995-2016 թթ. (հազար ԱՄՆ դոլար)⁷

Վրաստանի և Թուրքիայի հետ Ադրբեջանի առևտուրը առավել ակտիվ փուլ մտավ 2003-ից հետո՝ Իլիամ Ալիևի նախագահության տարիներին, ընդ որում՝ Թուրքիայի հետ առևտրի աճի տեմպերը զգալիորեն գերազանցեցին Վրաստանի հետ առևտրի աճի տեմպերը (գծ. 4):

Գծապատկեր 5

Վրաստանի և Թուրքիայի տեսակարար կշիռը Ադրբեջանի արտաքին առևտրաշրջանառությունում 1995-2016 թթ. (տոկոսային արտահայտությամբ)

⁶ Ընդ որում՝ 2008-ից Թուրքիան, 2011-2014 թթ.՝ Ադրբեջանը Վրաստանի հետ առևտրի ծավալներով ակնհայտ առավելություն են ունեցել մյուս պետությունների նկատմամբ:

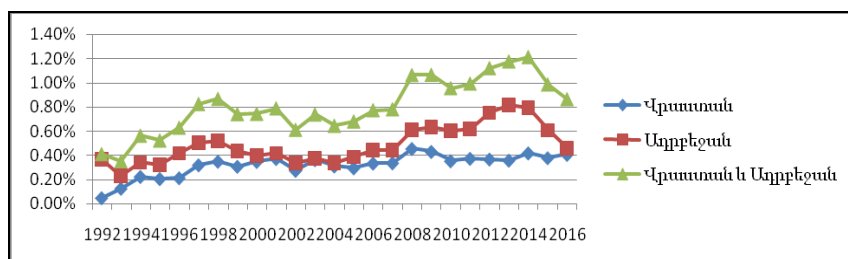
⁷ Գծապատկերներ 4-ում և 5-ում բերվող վիճակագրությունը ներկայացվում է Ադրբեջանի պետական վիճակագրական կոմիտեի տվյալների հիման վրա:

Ինչպես Վրաստանի, այնպես էլ Ադրբեջանի պարագայում մյուս երկու պետությունների հետ առևտուրը արտաքին առևտրաշրջանառության համատեքստում դիտարկելիս զարգացման այլ շարժընթաց է ունեցել (գծ. 5): Ուշագրավ է, որ 1995-2016 թթ. Ադրբեջանի արտաքին առևտրաշրջանառությունում Թուրքիայի և Վրաստանի կշիռը գազաթնակետին է հասել 1998 թ. (27%), ինչից հետո այն հիմնականում անկում է ապրել:

Համեմատելով գծապատկեր 2-ի և 5-ի տվյալները՝ կարելի է նկատել, որ Վրաստանի համար Թուրքիան և Ադրբեջանը համեմատաբար ավելի կարևոր առևտրային գործընկերներ են, քան Ադրբեջանի համար՝ Վրաստանը և Թուրքիան: Եթե 1995-2016 թթ. Ադրբեջանի և Թուրքիայի ընդհանուր կշիռը Վրաստանի արտաքին առևտրաշրջանառությունում գրեթե երբեք չի իջել 20%-ի շեմից (իսկ 2008-2014 թթ.՝ նույնիսկ 25%-ի շեմից), Թուրքիայի և Վրաստանի հետ Ադրբեջանի առևտուրը միասին 1998-ից հետո չի գերազանցել վերջինիս արտաքին առևտրաշրջանառության 20%-ի, իսկ 2001-ից հետո (որոշ բացառություններով)՝ նույնիսկ 10%-ի շեմը: Տոկոսային հարաբերակցության առումով ամենահետաքրքրականը թերևս 2008 թվականն է, քանզի Ադրբեջանի արտաքին առևտրաշրջանառությունը գրանցեց աննախադեպ աճ՝ հասնելով մոտ 55 միլիարդ ԱՄՆ դոլարի, ինչի հետևանքով Թուրքիայի և Վրաստանի գումարային կշիռը նվազեց ընդհուպ մինչև 4%:

Գծապատկեր 6

Վրաստանի և Ադրբեջանի տեսակարար կշիռը Թուրքիայի արտաքին առևտրաշրջանառությունում 1992-2016 թթ. (տոկոսային արտահայտությամբ)⁸

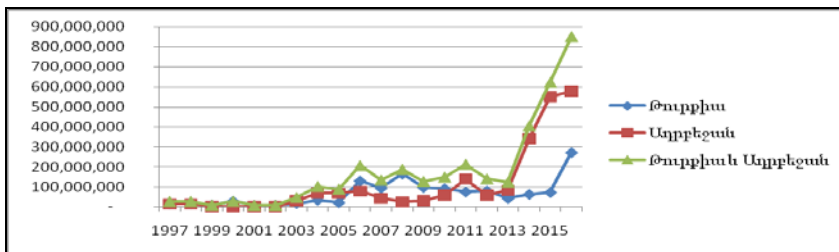
⁸ Գծապատկեր 6-ում բերվող վիճակագրությունը ներկայացվում է Թուրքիայի վիճակագրական ինստիտուտի տվյալների հիման վրա:

Հաշվի առնելով, որ Թուրքիայի տնտեսությունը անհամեմատ ավելի մեծ է Վրաստանի կամ Ադրբեջանի տնտեսությունից, վերջիններս էական դերակատարություն չունեն Թուրքիայի արտաքին առևտրում (գծ. 6): Թեպետ Վրաստանի և Ադրբեջանի միացյալ կշիռը ընդհանուր առմամբ աճի միտում է ունեցել, այն առավելագույնը կազմել է Թուրքիայի արտաքին առևտրաշրջանառության մոտ 1%-ը:

Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի տնտեսական փոխկապվածության հետազոտության տեսանկյունից կարևոր է ուսումնասիրել նաև փոխադարձ ուղղակի ներդրումների կատարման դինամիկան և դրանց ընդհանուր կշիռը յուրաքանչյուր պետությունում կատարված ներդրումների համատեքստում:

Գծապատկեր 7

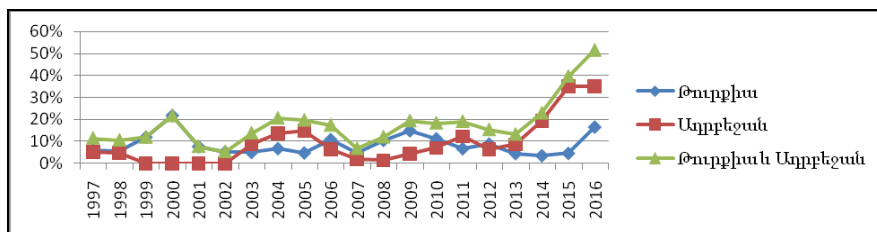
Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից իրականացված ներդրումները Վրաստանում 1997-2016 թթ. (ԱՄՆ դոլար)

Գծապատկեր 7-ում ներկայացվող վիճակագրությունից ելնելով՝ կարելի է փաստել, որ թուրք-ադրբեջանական ներդրումների շոշափելի աշխուժացում (ինչպես և առևտրի պարագայում) նկատվեց կրկին Մ. Սաակաշվիլիի նախագահության շրջանում: Նշված ժամանակահատվածում թուրք-ադրբեջանական ներդրումները ընդհանուր առմամբ ունեցել են աճի, իսկ 2013-ից հետո՝ կտրուկ աճի միտում: Այս առումով նշանակալից էր 2016 թվականը, երբ Վրաստանում Թուրքիայի և Ադրբեջանի ներդրումները միասին գերազանցեցին 850 միլիոն ԱՄՆ դոլարի շեմը:

Գծապատկեր 8

Թուրքիայի և Ադրբեջանի տեսակարար կշիռը Վրաստանում իրականացված ներդրումներում 1997-2016 թթ. (տոկոսային արտահայտությամբ)

Գծապատկեր 8-ում ներկայացված է թուրք-ադրբեջանական ներդրումների տեսակարար կշիռը Վրաստանում կատարված օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների համեմատությամբ: Մինչև 2014 թ. կտրուկ աճը թուրք-ադրբեջանական ներդրումները հարաբերականորեն ավելի մեծ կշիռ են ունեցել 2000 թ., երբ միայն թուրքական ներդրումները կազմեցին այդ տարի Վրաստանում կատարված ներդրումների 22%-ը: Ուշագրավ է, որ չնայած 2004-2013 թթ. թուրք-ադրբեջանական ներդրումների աշխուժացմանը՝ դրանց ընդհանուր կշիռն այդպես էլ չգերազանցեց 2000 թ. ցուցանիշը և որոշ բացառություններով տատանվում էր 17-21%-ի սահմաններում: 2014-2016 թթ. կտրուկ աճի հետ մեկտեղ էականորեն փոխվեց նաև տոկոսային հարաբերակցության պատկերը. 2016 թ. միայն թուրքական և ադրբեջանական ներդրումները միասին կազմեցին Վրաստանում կատարված ներդրումների 52%-ը:

Աղյուսակ 1

Թուրքիայի և Վրաստանի կողմից իրականացված ներդրումները Ադրբեջանի տնտեսության ոչ նավթային սեկտորում 1995-2015 թթ. (միլիոն ԱՄՆ դոլար)⁹

Տարեթիվ	Թուրքիա	Վրաստան	Տարեթիվ	Թուրքիա	Վրաստան
1995-2002	470.4	0.8	2009	76.8	3.1

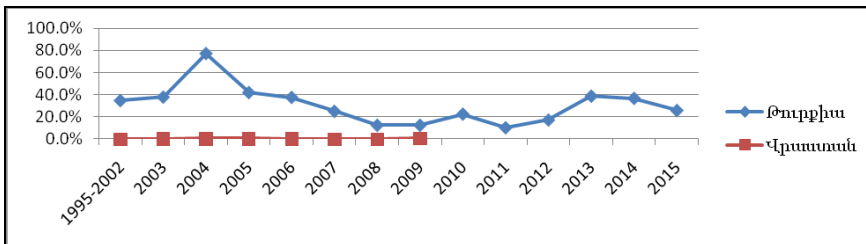
⁹ Աղյուսակ 1-ում և գծապատկեր 9-ում բերվող վիճակագրությունը ներկայացվում է Ադրբեջանի տնտեսական զարգացման նախարարության հրապարակած տվյալների հիման վրա: Ընդ որում՝ 2010-2015 թթ. վրացական ներդրումների մասին տվյալներ չեն հրապարակվել. <http://www.economy.gov.az/index.php?option=comcontent&view=article&id=4518:iq-yon-invest&catid=17:investisiyalar&lang=az> (հասանելի է առ 17.03.2017 թ.):

2003	17.1	0.05	2010	147.5	-
2004	80.1	0.3	2011	89.1	-
2005	96.2	0.8	2012	185.9	-
2006	136.6	0.6	2013	401.3	-
2007	109.2	0.4	2014	481.4	-
2008	60.8	0.2	2015	220.4	-

Ադրբեջանում կատարված ներդրումներն առանձնանում են նրանով, որ 1995-2015 թթ. դրանց մեծ մասը (86%-ը) բաժին է ընկել նավթային սեկտորին: Համեմատելով գծապատկեր 7-ում և աղյուսակ 1-ում բերվող տվյալները՝ կարելի է արձանագրել, որ ի տարբերություն Վրաստանում ադրբեջանական ներդրումների՝ վրացական ներդրումներն Ադրբեջանի տնտեսության ոչ նավթային սեկտորում աննշան են և 1995-2009 թթ. հանրագումարում կազմել են ընդամենը 6.5 միլիոն ԱՄՆ դոլար:

Գծապատկեր 9

Թուրքիայի և Վրաստանի տեսակարար կշիռը Ադրբեջանի տնտեսության ոչ նավթային սեկտորում իրականացված ներդրումներում 1995-2015 թթ. (տոկոսային արտահայտությամբ)

Ի տարբերություն Վրաստանի՝ թուրքական ներդրումները 1995-2015 թթ. անհամեմատ ավելի մեծ կշիռ են ունեցել Ադրբեջանի տնտեսության ոչ նավթային սեկտորում (գծ. 9): Եթե Վրաստանում թուրքական ներդրումները չեն գերազանցել 20%-ի շեմը (բացառությամբ 2000 թ.), Ադրբեջանում դրանք ավելի մեծ տեսակարար կշիռ են ունեցել՝ որոշ թվականներին տատանվելով 36.5-41.7%-ի սահմաններում, իսկ 2004 թ. հասնելով նույնիսկ 77%-ի:

Աղյուսակ 2

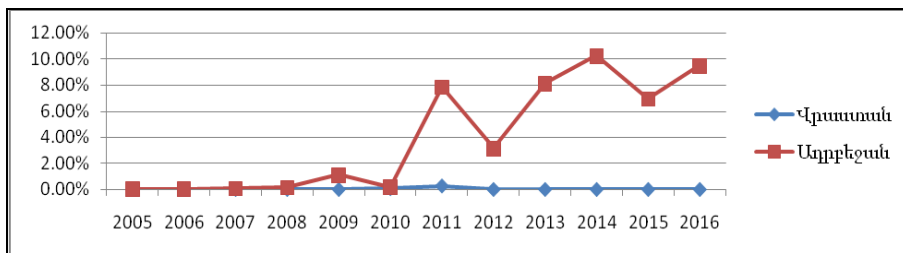
**Վրաստանի և Ադրբեջանի կողմից իրականացված ներդրումները Թուրքիայում
2005-2016 թթ. (միլիոն ԱՄՆ դոլար)¹⁰**

Տարեթիվ	Վրաստան	Ադրբեջան	Տարեթիվ	Վրաստան	Ադրբեջան
2005	0	2	2011	44	1266
2006	0	1	2012	0	338
2007	0	10	2013	0	803
2008	0	18	2014	0	884
2009	0	69	2015	0	839
2010	4	12	2016	0	652

Ինչպես Ադրբեջանում, այնպես էլ Թուրքիայում վրացական ներդրումները փոքր թիվ են կազմում և նույնիսկ չեն գերազանցում 50 միլիոն ԱՄՆ դոլարի շեմը (աղ. 2): Ինչ վերաբերում է ադրբեջանական ներդրումներին, կտրուկ աճի միտումներ նկատվեցին միայն 2011-2016 թթ.:

Գծապատկեր 10

Վրաստանի և Ադրբեջանի տեսակարար կշիռը Թուրքիայում իրականացված ներդրումներում 2005-2016 թթ. (տոկոսային արտահայտությամբ)

Ինչպես արտաքին առևտրի, այնպես էլ ներդրումների պարագայում Վրաստանը և Ադրբեջանը էապես ավելի փոքր դեր ունեն Թուրքիայում (գծ. 10): Թեպետ Վրաստանում ադրբեջանական ներդրումները ծավալով զգալիորեն զիջում են Թուրքիայում կատարված ներդրումներին, վերջինիս տնտեսությունում կատարված ներդրումների համապատկերում

¹⁰ Աղյուսակ 2-ում և գծապատկեր 10-ում բերվող վիճակագրությունը ներկայացվում է Թուրքիայի Կենտրոնական բանկի հրապարակած տվյալների հիման վրա:

Ադրբեջանին տոկոսային հարաբերակցությամբ ավելի փոքր բաժին է պատկանում:

Վերոնշյալի հետ մեկտեղ կարևոր է անդրադառնալ նաև ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև ներդրումների և առևտրի զարգացման խոչընդոտներին, որոնց թվում առաջին հերթին կարելի է առանձնացնել Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև ազատ առևտրի համաձայնագրի բացակայությունը: Չնայած առևտրական և ներդրումային ակտիվ համագործակցությանը՝ Թուրքիային և Ադրբեջանին դեռևս չի հաջողվել համաձայնության գալ այս հարցում: Թուրքիայի էկոնոմիկայի նախկին նախարար Ջաֆեր Չաղլայանի խոսքերով, նման համաձայնագրի ստորագրումից հետո Թուրքիայի և Ադրբեջանի առևտուրը էականորեն կաճի՝ հասնելով մինչև 5 միլիարդ ԱՄՆ դոլարի¹¹:

Ազատ առևտրի համաձայնագրի հարցում որոշ խնդիրներ կան նաև թուրք-վրացական հարաբերություններում: Գործող պայմանագիրը որոշ սահմանափակումներ է պարունակում թուրքական շուկա վրացական արտահանման համար և չի տարածվում, օրինակ, ծառայությունների ոլորտի վրա¹²: 2016 թ. հուլիսի 19-ին Վրաստանի և Թուրքիայի վարչապետներ Գ. Կվիրիկաշվիլին և Բ. Յըլդըրըմն Անկարայում ստորագրած հայտարարությամբ համաձայնեցին վերանայել ազատ առևտրի համաձայնագիրը¹³:

Առևտրաշրջանառության էլ ավելի զարգացումը խոչընդոտում են մի քանի խնդիրներ ևս: 2000 թ. Համաշխարհային բանկը Կովկասում առև-

¹¹ **Nurmammadov E.** *Azerbaijan-Turkey relations through the prism of economic transactions: a view from Azerbaijan*, M. Ismayilov and N. A. Graham (eds.), *Turkish-Azerbaijani Relations: One nation- two states?*, New York, Routledge, 2016, p. 103.

¹² Մեր հարցազրույցը Վրաստանի էկոնոմիկայի և կայուն զարգացման նախարարության՝ Եվրամիության և Եվրոպայի այլ երկրների հետ առևտրի զարգացման ծառայության պետ Իրինա Զափարիձեի, Հարևան երկրների և տարածաշրջանի այլ երկրների հետ առևտրի զարգացման ծառայության պետի պաշտոնակատար Նանա Շավիձեի, Արտաքին առևտրային քաղաքականության բաժնի պետի տեղակալ Մարիամ Գաբունիայի և Ներդրումային քաղաքականության և ներդրումների աջակցման բաժնի պետ Նինո Ցեցխլաձեի հետ, 17.XI.2016, Թբիլիսի:

¹³ *Ankara Statement on the Establishment of High Level Strategic Cooperation Council between the Republic of Turkey and Georgia, July 19, 2016, Ankara, p. 4*, [http://www.mfa.gov.ge/getattachment/MainNav/ForeignPolicy/BilateralRelations/տურքիեթոս-რეგსპუბლოკვ/Ankara-statement.pdf.aspx](http://www.mfa.gov.ge/getattachment/MainNav/ForeignPolicy/BilateralRelations/տურքիեթոս-րեցսպუծლოკვ/Ankara-statement.pdf.aspx) (հասանելի է առ 10.03.2016 թ.):

Որպես այս ոլորտում Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան համագործակցության ինստիտուցիոնալացման առաջին քայլ կարելի է համարել երեք պետությունների միջև երկկողմ մակարդակով գործարար համաժողովների նախաձեռնումը¹⁶: Նման հանդիպումների ժամանակ քննարկվել են ոչ միայն երկկողմ առևտրական հարաբերություններին և ներդրումներին առնչվող հարցերը, այլև տարածաշրջանային համագործակցության հեռանկարները: Այս առումով ուշագրավ է 2007 թ. նոյեմբերին թուրք-վրացական գործարար համաժողովի ժամանակ Մ. Սաակաշվիլիի հայտարարությունն այն մասին, որ Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի նախագահները համակարծիք են երեք պետությունների միջև «մեծ տնտեսական միության» տեսլականի շուրջ¹⁷:

¹⁷ საქართველოს, თურქეთისა და აზერბაიჯანის პრეზიდენტებმა ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზის მშენებლობის დაწყების დოკუმენტს მოაწერეს ხელი, <http://tur>

Առևտրի և ներդրումների ոլորտում Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան եռակողմ համագործակցությունը ինստիտուցիոնալ մակարդակով մեկնարկեց միայն 2012 թ. փետրվարի 16-ին, երբ Թբիլիսիում Վրաստանի ազգային ներդրումային գործակալության, Ադրբեջանում արտահանման և ներդրումների խրախուսման հիմնադրամի և Թուրքիայի պալատների ու բորսաների միության կողմից կազմակերպվեց Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան առաջին եռակողմ գործարար համաժողովը, որին մասնակցեցին երեք պետությունների էկոնոմիկայի նախարարները և գործարար սեկտորի ներկայացուցիչները¹⁸:

Եռակողմ գործարար համաժողովների գաղափարը դրական արձագանք գտավ երեք պետությունների արտաքին գործերի նախարարների պարբերական հանդիպումների ժամանակ: 2012 թ. հունիսի 8-ին Տրապիզոնում Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի արտգործնախարարների կողմից ընդունված հռչակագրում ամրագրվեց, որ պետությունները կշարունակեն աշխատել եռակողմ տնտեսական հարաբերությունների ամրապնդման ուղղությամբ՝ համաձայն նոր գործարար համաժողովների կողմից տրվելիք առաջարկների¹⁹: Բացի այդ՝ կողմերն առաջարկեցին ընդլայնել նմանատիպ հանդիպումների տիրույթը՝ անցկացնելով եռակողմ մասնագիտացված գործարար համաժողովներ էներգետիկայի, տրանսպորտի, տուրիզմի և այլ ոլորտներում, ինչի մասին համապատասխան դրույթ էր պարունակում 2016 թ. փետրվարի 19-ին Թբիլիսիում երեք երկրների արտգործնախարարների համատեղ հայտարարությունը²⁰:

key.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=geo&sec_id=595&info_id=1414 (հասանելի է առ 08.07.2017թ.).

¹⁸ ქართველი, აზერბაიჯანელი და თურქი მეწარმეების მონაწილეობით თბილისში ზიზნეს-ფორუმი გაიმართა, http://www.sgp.ge/news.php?article_id=20120320103254315&page=08&lang=ge (հասանելի է առ 09.08.2017 թ.).

¹⁹ *Trabzon Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Republic of Turkey, 08 June 2012, Trabzon, http://www.mfa.gov.tr/trabzon--declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-georgia-and-the-republic-of-turkey_-08-june-2012_-trabzon.en.mfa (հասանելի է առ 09.03.2017 թ.).*

²⁰ *Tbilisi Statement, the Fifth Trilateral Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Republic of Turkey, Tbilisi, 19 February 2016, p. 3, <http://mfa.gov.ge/getattachment/051602b6-a5c9-4686-b919-46e2d035c2ab/Tbilisi-Statement.pdf.aspx> (հասանելի է առ 10.03.2017 թ.).*

Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան գործարար համաժողովները կարելի է դիտարկել որպես հարթակ թե՛ երեք պետությունների միջև առևտրական հարաբերությունների օրակարգային խնդիրների քննարկման, թե՛ պետություն-մասնավոր սեկտոր երկխոսության, թե՛ գործարար կապերի հաստատման և ներդրումների ներգրավման համար: Օրինակ՝ 2012 թ. փետրվարին թբիլիսյան գործարար համաժողովի շրջանակում Վրաստանի արդյունաբերական խումբը թուրքական «Misman» ընկերության հետ ստորագրեց հուշագիր Գարդաբանիում ԶԷԿ-ի կառուցման վերաբերյալ²¹:

Նմանատիպ պարբերական հանդիպումների անցկացումը դրական արձագանք գտավ նաև մասնավոր ընկերությունների շրջանում: Ռուսթավի մետալուրգիական գործարանի տնօրեն Թոմաս Բլեյքի կարծիքով, գործարար համաժողովները ընկերությանը հնարավորություն կտան գործարար կապեր զարգացնել ադրբեջանցի և թուրք գործընկերների և ներդրողների հետ²²:

Թուրքիան, Վրաստանը և Ադրբեջանը թե՛ եռակողմ գործարար համաժողովների, թե՛ երկկողմ հանդիպումների ընթացքում քննարկում են նաև համագործակցության խորացման հնարավոր ուղիներն ու հեռանկարները: Օրինակ՝ Ադրբեջանի տնտեսական զարգացման նախարար Շահին Մուսաֆաևը 2013 թ. մայիսի 25-ին Գաբալայում տեղի ունեցած թուրք-վրաց-ադրբեջանական 3-րդ գործարար համաժողովի ժամանակ առաջարկեց ստեղծել համատեղ ներդրումային ֆոնդեր²³: Որպես երեք երկրների միջև համագործակցության սերտացման հաջորդ քայլ 2012 թ. մարտին Ձ. Չաղայանը առաջարկեց թուրք, վրացի և ադրբեջանցի գործարարների մասնակցությամբ ստեղծել համատեղ ձեռնարկություններ²⁴: Ինչ վերաբերում է առևտրաշրջանառության ծավալների մեծացմանը,

²¹ Զաթո-տծիլոսի-գարսիս ռզինոջա - խմի լլլլլլլլի շրտիլլլլլլի խմձո-լլլ, <http://www.amerikishma.com/a/article139523798/538412.html> (հաաանելի է առ 10.03.2017 թ.).

²² Ձլլ „րլլտալլլի ֆոլալլլի“ ձորլլլլլլլ խլլլրտլլլլլ-ալլլլլլլլլլլլ - տլլլլլլլի ձոլլլլլ ֆոլլլլլլ, <http://www.rmp.ge/media-center/news/sps-rustavis-foladis-diregtori-saqartvelo-azerbaijan-turqetis-biznes-forumze/> (հաաանելի է առ 10.03.2017 թ.).

²³ Тесные экономические узы Азербайджана, Грузии и Турции, <http://www.zerkalo.az/2013/tesnyie-ekonomicheskie-uzyi-azerbaydzhana-gruzii-i-turtsii/> (հաաանելի է առ 10.03.2017 թ.).

²⁴ Minister: Georgian, Azerbaijani and Turkish businessmen should actively work together, <http://en.trend.az/business/economy/2006520.html> (հաաանելի է առ 10.03.2017 թ.).

2017 թ. փետրվարին 5-րդ եռակողմ գործարար համաժողովի ժամանակ Թուրքիայի էկոնոմիկայի նախարար Ֆաթիհ Մեթինը նշեց, որ երեք պետությունները մտադիր են միմյանց հետ առևտուրը հանրագումարում հասցնել 20 միլիարդ ԱՄՆ դոլարի²⁵:

Այսպիսով, կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև առևտուրն ու ներդրումները, չնայած ծավալների աճին, բավականին անհամաչափ զարգացում են ունեցել: Երեք պետությունների միջև ներդրումային դաշտում առավել ակտիվ են եղել Թուրքիան և Ադրբեջանը, մինչդեռ վերջիններիս տնտեսությունում վրացական ներդրումները աննշան թիվ են կազմել: Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան առևտրական հարաբերությունները առավել մեծ կարևորություն են ունեցել Վրաստանի, քան Ադրբեջանի կամ առավել ևս Թուրքիայի համար: Միևնույն ժամանակ, առևտրի ծավալների աճը չհանգեցրեց Վրաստանի կամ Ադրբեջանի արտաքին առևտրաշրջանառությունում համապատասխանաբար մյուս երկու պետությունների կշռի մեծացմանը, ինչը խոսում է թե՛ Վրաստանի, թե՛ Ադրբեջանի արտաքին առևտրում զուգահեռաբար այլ պետությունների կշռի մեծացման մասին: Ստեղծելով եռակողմ գործարար համաժողովների ձևաչափը՝ Թուրքիան, Վրաստանը և Ադրբեջանը որոշ քայլեր ձեռնարկեցին առևտրի և ներդրումների ոլորտում համագործակցության ինստիտուցիոնալացման ուղղությամբ, ինչը հնարավորություն տվեց պարբերաբար քննարկել համագործակցության խնդիրներն ու հեռանկարները: Վերոնշյալով հանդերձ՝ առկա են նաև մի շարք խնդիրներ, որոնք խոչընդոտում են Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև առևտրական հարաբերությունների էլ ավելի զարգացումը և փոխադարձ ներդրումների աճը:

²⁵ Turkey, Azerbaijan, Georgia eye next steps to deepen economic interaction, <http://www.azernews.az/business/109044.html> (հասանելի է առ 18.03.2017 թ.).

ТРЕХСТОРОННЕЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ ТУРЦИЕЙ, ГРУЗИЕЙ И АЗЕРБАЙДЖАНОМ В СФЕРЕ ТОРГОВЛИ И ИНВЕСТИЦИЙ (1991-2016 ГГ.)

ДАВТЯН Э.В.

Резюме

В 1991-2016 гг. торговые отношения между Турцией, Грузией и Азербайджаном, несмотря на рост объема, развивались асимметрично. В инвестиционной сфере более активными государствами являлись Турция и Азербайджан, между тем грузинские инвестиции в этих двух странах были незначительными. Торговля между тремя государствами гораздо важнее для Грузии, нежели для Азербайджана и тем более для Турции. Одновременно рост объема торговли не привел к росту удельного веса во внешне-торговом обороте Грузии или Азербайджана, что свидетельствует о растущей роли других государств во внешней торговле Грузии и Азербайджана. Турция, Грузия и Азербайджан предприняли определенные шаги в плане институционализации торгового и инвестиционного сотрудничества, что явилось предпосылкой для регулярных обсуждений проблем и перспектив трехстороннего сотрудничества.

TRILATERAL TRADE AND INVESTMENT COOPERATION BETWEEN TURKEY, GEORGIA AND AZERBAIJAN (1991-2016)

E. DAVTYAN

Abstract

In 1991-2016, the mutual trade and FDIs between Turkey, Georgia and Azerbaijan, despite the growth in volumes, have developed asymmetrically. In terms of FDIs, Turkey and Azerbaijan have been the most active states, whereas Georgian investments in the economies of these states have been extremely modest. Turkey-Georgia-Azerbaijan trade relations are much more important for Georgia, rather than Azerbaijan, not to say Turkey. At the same

time the increase in trade volumes did not result in expanding the share of the other two states in the overall foreign trade turnover of Georgia and Azerbaijan which means that other countries play an increasingly greater role in Georgia's and Azerbaijan's foreign trade. Turkey, Georgia and Azerbaijan undertook some steps towards institutionalizing the trade and investment cooperation which enabled regular discussions over current issues and perspectives of the trilateral cooperation. Hence, there are plenty of problems that challenge the further development of trade relations and mutual investments between Turkey, Georgia and Azerbaijan.